

ВЕРБАЛЬНА ТА НЕВЕРБАЛЬНА КРЕАТИВНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА: СТРУКТУРА ТА ТИПОЛОГІЯ

VERBAL AND NONVERBAL CREATIVITY OF THE FUTURE PSYCHOLOGIST: STRUCTURE AND TYPOLOGY

Дослідження присвячено теоретико-методологічному аналізу та характеристиці структури і типології вербальної та невербальної креативності майбутніх психологів. Виявлено, що описовими характеристиками креативності майбутнього психолога можуть бути творчі здібності, творче мислення, творча активність, творчий розвиток, готовність до творчої діяльності, творчий саморозвиток, творча і комунікативно-творча функції, професійно-творчий саморозвиток, обдарованість, творча реалізація, творча самореалізація, творчий досвід, творча самодіяльність тощо. Велике концептуальне значення має теза про те, що будь-яка психологічна характеристика людини як особистості, індивідуальності чи суб'єкта, яка певним чином зумовлює продуктивність його діяльності (із погляду появи нового продукту, рішення, концепції, способу рішення, теорії) у ситуаціях, що характеризуються високим рівнем невизначеності, фактично описує креативність людини (як креативну особистість, як своєрідність креативного функціонування її психіки, як джерело активності, котра призвела до появи креативного продукту). Завдяки використанню типологічно-рівневого аналізу образної та вербальної креативності майбутніх психологів на різних роках навчання встановлено процес ускладнення структури креативності протягом оволодіння майбутньою професією. Доведено, що на початку навчання у вищій школі майбутнього психолога загалом рівень розвитку образної креативності переважає над рівнем вербальної креативності. Також у середині навчання у ЗВО відбувається зміна такого співвідношення, і помірно рівню вербальної креативності відповідає помірно-високий рівень невербальної креативності майбутнього психолога. Нарешті, наприкінці навчання у виші відбувається узгодження у рівні розвитку всіх параметрів креативності, і студентам-психологам найбільш притаманне поєднання помірно-високих показників як вербальної, так і невербальної креативності.

Ключові слова: майбутній психолог, особистість, здібності, вербальна креатив-

ність, невербальна креативність, структура, типологія, кластер.

The study is devoted to the actual problem of theoretical and methodological analysis and characteristics of the structure and typology of verbal and non-verbal creativity of future psychologists. It was revealed that the descriptive characteristics of the creativity of the future psychologist can be creative abilities, creative thinking, creative activity, creative development, readiness for creative activity, creative self-development, creative function, communicative-creative function, professional-creative self-development, giftedness, creative realization, creative self-realization, creative experience, creative self-activity, etc. The thesis that any psychological characteristic of a person as a person, individuality or subject, which in a certain way conditions the productivity of his activity (from the point of view of the appearance of a new product, decision, concept, method of decision, theory) in situations has an important conceptual significance, characterized by a high level of uncertainty, actually describes the creativity of a person (as a creative personality, as a peculiarity of the creative functioning of his psyche, as a source of activity that led to the appearance of a creative product). Thanks to the use of a typological-level analysis of figurative and verbal creativity of future psychologists at different years of study, the process of complexity of the structure of creativity during mastering the future profession has been established. It has been proven that at the beginning of higher education of a future psychologist, the level of development of visual creativity prevails over the level of verbal creativity. Also, this ratio changes within the training in vocational schools, and a moderate level of verbal creativity corresponds to a moderate-high non-verbal creativity of the future psychologist. Finally, at the end of higher education, the level of development of all parameters of creativity is harmonized, and psychology students are most likely to have a combination of moderately high indicators of both verbal and non-verbal creativity.

Key words: future psychologist, personality, abilities, verbal creativity, non-verbal creativity, structure, typology, cluster.

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.50.10>

Саврасов М.В.

д.психол.н., доцент,
професор кафедри загальної психології
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Мартінова К.Д.

аспірантка кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Фащевський Я.О.

аспірант кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Професійна діяльність психолога за своєю специфікою вимагає від нього високорозвинених психічних якостей відповідальності, самостійності, активності, цілеспрямованості тощо. У типовій у вітчизняній психології парадигмі дані якості на різних рівнях прояву за сприятливих умов професійної підготовки формують ядро такого психічного утворення, як креативність. Природно, постає питання про її місце у структурі здібностей майбутнього психолога, особливості прояву, механізми та закономірності креативності психолога, що уможливує її подальше цілеспрямоване формування,

уможливаючи при цьому його подальше професійне зростання.

При цьому звертати увагу на особливості становлення такої важливої особистісно-професійної риси, як креативність майбутнього психолога, слід уже на різних щаблях його професійної підготовки в умовах сучасного вітчизняного вишу. Це стосується різних видів креативності (як вербальної, так і невербальної) на різних рівнях її розвитку. Водночас у доступних нам джерелах, на нашу думку, відчувається суттєва нестача емпіричних даних з окресленої проблематики. Власне, ці

міркування і зумовлюють актуальність нашого дослідження.

У сучасному науковому психологічному розумінні креативність постає, перш за все, як «...здібність до генерування нових ідей, рішень, методів, теорій, узагалі яких-небудь нових продуктів діяльності» [5, с. 199]. Тобто креативність може розглядатися як умотивована здатність до будь-якої інноваційної діяльності.

С. Д. Максименко розглядає креативність як один із принципів побудови генетико-моделюючого методу дослідження особистості. Він зазначає, що «...вже сама по собі дана особистість є результатом та продуктом творчості. І нужда, втілена у ній, має величезний креативний потенціал» [3, с. 65]. Автор говорить про те, що «...креативність є глибинною, первісною та абсолютно природною ознакою особистості – це є вища форма активності, яка створює і залишає слід, втілюється» [3, с. 88].

О. М. Ігнатович, вивчаючи психологічні особливості творчої самодіяльності особистості як умови професійної підготовки майбутніх психологів, зазначає що як психологічний механізм даного процесу доцільно розглядати процес взаємодії мотиву самоактуалізації, локалізації суб'єктивного контролю в інтернальній зоні, адекватної самооцінки інтелекту та креативності. Психологічними критеріями наявності здатності студентів до творчої самодіяльності дослідниця вважає високі рівні розвитку та ступінь сполучення внутрішньої потреби студентів у творчій самодіяльності (самоактуалізації), опредмечування і розпредмечування досвіду творчої самодіяльності (інтелектуальних функцій, креативності, суб'єктивного контролю, самооцінки й фізичної кондиції) [1].

Л. В. Мова зазначає, що важливим складником процесу фахової підготовки майбутніх психологів є забезпечення їхньої особистісної самореалізації, що характеризується такими критеріями особистісної, як: низький рівень особистісної тривожності; низький рівень агресивності; виражена сила «Я»; гнучкість поглядів; розвинута емпатія; високий рівень креативності; упевненість у собі; емоційна стійкість; самостійність (незалежність суджень) [4].

Т. М. Розова відзначає наявність тісного взаємозв'язку креативності та професійно-комунікативних здібностей студентів (контактність, легкість вступу у професійно-комунікативні контакти, здібність слухати і розуміти інших, здійснювати психологічний вплив у процесі комунікації, розрізняти первинний і глибинний зміст повідомлень клієнтів, адекватно розуміти вербальні і невербальні комунікативні сигнали, здатність долати комунікативні бар'єри тощо), результативності вирішення професійно-комунікативних завдань у майбутніх психологів та низки інших психологічних чинників [6].

Н. М. Макаренко серед психологічних чинників розвитку креативного мислення майбутніх практичних психологів виділяє мотиваційно-особистісні (особистісна креативність, внутрішня мотивація, рівень самооцінки, комунікативні, емпатичні професійно важливі якості), когнітивно-операційні (інтелектуальний рівень, стиль мислення, компетентність у вирішенні професійних завдань), а також середовище навчального закладу [2].

М. В. Саврасов серед теоретико-методологічних передумов дослідження креативності розглядає доволі широкий спектр трактувань і значень, які так чи інакше, прямо чи опосередковано описують різні явища, механізми, особливості творчої активності людини з погляду її продуктивності, результативності, оригінальності, можливо, навіть унікальності [7, с. 86].

Уважаємо, що описовими характеристиками креативності майбутнього психолога можуть бути творчі здібності, творче мислення, творча активність, творчий розвиток, готовність до творчої діяльності, творчий саморозвиток, творча і комунікативно-творча функції, професійно-творчий саморозвиток, обдарованість, творча реалізація, творча самореалізація, творчий досвід, творча самодіяльність тощо. На цьому етапі важливо усвідомлювати, що будь-яка психологічна характеристика людини як особистості, індивідуальності чи суб'єкта, яка певним чином зумовлює продуктивність його діяльності (із погляду появи нового продукту, рішення, концепції, способу рішення, теорії) у ситуаціях, що характеризуються високим рівнем невизначеності, фактично описує креативність людини (як креативну особистість, як своєрідність креативного функціонування її психіки, як джерело активності, котра призвела до появи креативного продукту).

Метою роботи є аналіз та характеристика вербальної та невербальної типології та структури креативності майбутніх психологів. Відповідно до поставленої мети дослідження, визначено такі завдання: 1) визначити сучасні науково-теоретичні передумови дослідження креативності у майбутніх психологів; 2) емпірично описати особливості структури креативності майбутніх психологів; 3) розширити наукові відомості про психологічну типологію креативності майбутніх психологів. Як методи дослідження нами використовуються аналіз та синтез психолого-педагогічної літератури з теми дослідження, психолого-діагностичне обстеження, методи статистичної обробки матеріалу (кількісний та якісний, структурний та рівневий аналіз отриманих у ході експерименту даних, кластерний аналіз тощо). У процесі дослідження використано такі психолого-діагностичні методики: тест невербальної креативності Е. Торренса та тест вербальної креативності С. Медніка.

Дослідження креативності майбутнього психолога доцільно здійснювати, передусім, розглядаючи окремо вербальний та невербальний компоненти креативності та аналізуючи типології вербальної та образної креативності, які можуть більш детально описати основні групи студентів за їхніми провідними особливостями креативності. Ураховуючи вищезазначені міркування, нами було здійснено кластеризацію значень показників окремо вербальної та образної креативності особистості студентів-психологів на першому (бакалаврський рівень вищої освіти), третьому (бакалаврський рівень вищої освіти) та п'ятому (магістерський рівень вищої освіти) роках навчання.

Установлено, що існує три типи образної креативності особистості студента-першокурсника відповідно до трьох кластерів, де перший утворений високими показниками образної швидкості, оригінальності, абстрактності назви, супротиву замиканню та розробленості. До групи студентів за даним кластерним профілем входить 75% вибірки першокурсників. Отже, можна вважати, що загалом на початку навчання у виші у студентів-психологів переважає високий рівень образної креативності. Другий кластер утворений високими показниками образної швидкості, абстрактності назви, розробленості, помірним рівнем показників образної оригінальності та супротиву замиканню. 15% вибірки першокурсників відповідають цьому типу образної креативності. Третій кластер утворений низькими показниками образної швидкості, помірним рівнем показників образної оригінальності, розробленості та супротиву замиканню і високими показниками абстрактності назви. Цьому профілю відповідає 10% досліджуваних.

Загалом досліджувані першокурсники – майбутні психологи нерівномірно представлені за групами за визначеними кластерами ($\chi^2_{\text{Емп}} = 78,508$, $p < 0,0001$), тож можна достовірно стверджувати, що серед першокурсників переважає високий рівень образної креативності. У результаті кластеризації показників вербальної креативності було визначено існування трьох типів вербальної креативності майбутнього психолога на початку навчання у виші.

Перший кластер утворений помірним рівнем показників вербальної біглості та низькими показниками вербальної гнучкості, оригінальності та розробленості. 17% досліджуваних першокурсників було віднесено до типу за цим кластером. Другий кластер утворений високими показниками вербальної біглості та помірно високими показниками вербальної оригінальності, гнучкості та розробленості. 61% досліджуваних студентів першого курсу входять до групи за цим типологічним профілем вербальної креативності. Третій кластер утворений високими показниками усіх пара-

метрів вербальної креативності. 22% досліджуваних студентів першого курсу відносяться до цього типу креативності.

Визначено, що загалом досліджувані першокурсники – майбутні психологи нерівномірно представлені за групами за визначеними кластерами ($\chi^2_{\text{Емп}} = 34,823$, $p < 0,0001$), тож можна достовірно стверджувати, що серед першокурсників переважає помірний рівень вербальної креативності.

Студенти-психологи першого курсу з високим рівнем образної креативності нерівномірно розподілені за типами вербальної креативності з перевагою належності до типу, якому відповідає помірний рівень вербальної креативності ($\chi^2_{\text{Емп}} = 76,632$, $p < 0,0001$). Отже, найбільш поширеним серед першокурсників є поєднання високого рівня образної креативності та помірного рівня вербальної креативності. Студенти-психологи першого курсу з помірним рівнем образної креативності загалом рівномірно представлені за типами вербальної креативності ($\chi^2_{\text{Емп}} = 0,087$, $p < 0,0001$). Першокурсники з помірно низьким рівнем образної креативності представлені лише помірним та високим рівнями вербальної креативності, серед них жоден не відноситься до групи з низьким рівнем вербальної креативності.

Серед студентів-психологів із низьким рівнем вербальної креативності переважають студенти з високим рівнем образної креативності і немає жодного з низьким її рівнем. Серед студентів із помірним рівнем вербальної креативності відзначається домінування типу образної креативності, якому властиві її високі показники ($\chi^2_{\text{Емп}} = 118,119$, $p < 0,0001$). Студенти-психологи з високим рівнем вербальної креативності за типами образної креативності розподілені майже рівномірно ($\chi^2_{\text{Емп}} = 3,999$, $p < 0,0001$).

Отже, можна стверджувати, що на початку навчання вербальна та невербальна креативність майбутніх психологів або узгоджується між собою у специфічному типі, якому відповідає домінування образної креативності над вербальною (54,3% досліджуваних за вибіркою), або компенсує одна одну – типу з низькими показниками образної креативності відповідають типи з підвищеними показниками вербальної креативності (9,3% досліджуваних по вибірці) чи, навпаки, типу з низьким рівнем вербальної креативності відповідають типи з підвищеними показниками образної креативності (16% по вибірці).

Розглянемо типологічні профілі образної креативності студентів-психологів третього курсу. Перший кластер утворений високими показниками образної біглості та помірними показниками образної оригінальності, абстрактності назви, супротиву замиканню, розробленості. 26,9% досліджуваних представлені

цим типом образної креативності. Другий кластер утворений помірно високими показниками всіх параметрів образної креативності, окрім високого рівня образної біглості. 41,5% досліджуваних представлено цим типом. Третій кластер утворений високими показниками всіх параметрів образної креативності. 11,7% третьокурсників мають цей профіль. Четвертий кластер утворений низькими показниками образної біглості та помірними показниками інших параметрів образної креативності. 13% студентів третього курсу належать до цього типу креативності. П'ятий кластер утворений низькими показниками образної креативності, окрім параметру абстрактності назви, який радше свідчить про високу вербальну креативність. Тому типологічний профіль був названий «Низький рівень образної креативності», йому відповідають 7,2% вибірки третьокурсників – майбутніх психологів.

Перший кластер утворений низькими показниками вербальної креативності і представлений 7,8% досліджуваних. Другий кластер утворений високими показниками вербальної біглості та помірно високими показниками інших параметрів вербальної креативності. 46,6% студентів третього курсу відповідають групі за цим кластером. Третій кластер утворений високими показниками вербальної біглості, гнучкості та розробленості та помірно високими показниками вербальної оригінальності. 23% досліджуваних відповідають цьому типу креативності за кластером. Четвертий кластер утворений високими показниками вербальної біглості на тлі низьких показників інших параметрів вербальної креативності. 22,4% досліджуваних відповідають цьому типу креативності за кластером.

Серед студентів-психологів із помірно високим рівнем образної креативності переважають ті, які мають помірний та високий рівні вербальної креативності ($\chi^2_{\text{Емп}} = 22,395$, $p < 0,0001$). Серед студентів із помірним рівнем вербальної креативності представлені групи з різними типами образної креативності нерівномірно з домінуванням помірно високого рівня ($\chi^2_{\text{Емп}} = 23,96$, $p < 0,0001$). Серед студентів-психологів із високим рівнем вербальної креативності також домінує представленість типу вербальної креативності, якому властиві помірно-високі показники ($\chi^2_{\text{Емп}} = 10,8$, $p < 0,05$). Інші типи вербальної креативності не мають специфіки розподілу за типами образної креативності.

Розглянемо типологічні особливості креативності студентів-психологів наприкінці навчання у ЗВО, отримано чотири отриманих типологічні профілі образної креативності студентів-магістрів спеціальності 053 «Психологія».

Перший кластер утворений високими показниками образної швидкості та абстрактності назви образу, середніми показниками

образної оригінальності, супротиву замиканню та розробленості. Профіль був названий «Помірний», до групи студентів-психологів із цим профілем увійшло 30% осіб із вибірки студентів-магістрів. Другий профіль утворений помірно-високими показниками образної креативності і був названий «Помірно-високий». 37% студентів-магістрів спеціальності 053 «Психологія» характеризуються даним типологічним профілем. Третій профіль утворений низькими показниками образної креативності та середнім рівнем показника абстрактності назви. Загалом профіль можна назвати «Низький». До даного типу креативності відносяться 15% студентів-магістрів. Четвертий профіль утворений високими показниками образної креативності та був названий «Високий». Серед студентів-магістрів із цим типом креативності було встановлено 18%. Серед студентів-магістрів чисельно переважають ті, хто відноситься до помірно-високого типу образної креативності ($\chi^2_{\text{Емп}} = 12,72$, $p < 0,01$).

Розглянемо типи вербальної креативності майбутнього психолога наприкінці навчання у ЗВО. Перший кластер утворений нижчими за середні показниками вербальної креативності. Профіль був названий «Низький». Цей профіль становили 12,5% магістрів. Другий кластер утворений помірно-високими показниками вербальної креативності і був названий «Помірно-високий». Цьому профілю відповідає 49% студентів. Третій кластер утворений низькими показниками вербальної біглості та високими показниками всіх інших параметрів вербальної креативності. Профіль був названий «Помірно-високий повільний». Йому відповідає лише 12,5% досліджуваних. Четвертий профіль складений високими показниками вербальної креативності і був названий «Високий». До групи студентів-магістрів спеціальності 053 «Психологія» із цим типом віднесено 26% досліджуваних. Серед типів вербальної креативності найбільш розповсюдженим є помірно-високий ($\chi^2_{\text{Емп}} = 54,765$, $p < 0,0001$).

Висновки з проведеного дослідження.

За результатами проведеного дослідження можемо зробити такі висновки: 1) наявні достатні теоретичні та методологічні передумови експериментального дослідження вербальної та невербальної креативності майбутнього психолога (аргументована феноменологія, розгалужена термінологія, ґрунтовні методи та валідні методики дослідження даного концепту); 2) типологічно-рівневий аналіз образної та вербальної креативності студентів-психологів різних курсів навчання дає змогу констатувати процес ускладнення структури креативності протягом оволодіння майбутньою професією; 3) на початку навчання у вищій школі рівень розвитку образної креативності майбутнього

психолога переважає над рівнем вербальної креативності; 4) у середині навчання у ЗВО відбувається зміна такого співвідношення, і помірно рівню вербальної креативності відповідає помірно-високий невербальної креативності; 5) наприкінці навчання у виші відбувається узгодження у рівні розвитку всіх параметрів креативності, і студентам-психологам найбільш притаманне поєднання помірно-високих показників як вербальної, так і невербальної креативності.

Перспективним напрямом досліджень у даній царині лишається питання проектування, організації, апробації та поступового впровадження розвивального забезпечення різних видів креативності у структурі професійної підготовки майбутнього психолога.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ігнатович О.М. Психологічні особливості творчої самодіяльності особистості як умови професійної

підготовки майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2004. 21 с.

2. Макаренко Н.М. Психологічні чинники розвитку креативного мислення майбутніх практичних психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2008. 20 с.

3. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості : монографія. Київ : КММ, 2006. 256 с.

4. Мова Л.В. Психологічні особливості забезпечення особистісної самореалізації майбутніх психологів у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2003. 20 с.

5. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О.М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 422 с.

6. Розова Т.М. Креативність як чинник розвитку професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2007. 18 с.

7. Саврасов М.В. Регулятивні чинники креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2021. 484 с.